

סמכות הנביא בקביעת מקומו של בית המקדש¹

לזכר אמי, סוזן פרנקל, אוהבת השלום והאדם

ראשי פרקים

א. גדרי הנביא וסמכויותיו	ב. קביעת מקומו של המקדש על פי מקום המזבח
1. למזבח מקום קבוע	2. מקום המקדש לא נקבע ע"פ מקום המזבח
2. מקום המקדש לא נקבע ע"פ מקום המזבח	3. מקום המזבח ומידותיו ניתנים לשינוי
ג. קביעת מקומו של המקדש על פי מקום הארון	1. מקומה של אבן השתיה
2. העמדת הארון על אבן השתיה	
ד. שינויים במבנה המקדש	
1. נעשו שינויים	
2. אסור לשנות מהוראת הנביא	
3. שינויים בבית העתידי	
ה. סמכות החכמים בצד סמכותו של הנביא	
ו. סיכום	

ישנה מוסכמה, או שמא תודעה ציבורית, שמקומו של בית המקדש על הר המוריה קבוע ומוחלט ואין אפשרות לשנותו. מוסכמה זו, המבוססת על מקורות שונים, התעצמה בזמננו בשל פסיקות לגבי עניינים שונים הקשורים לבית המקדש, בעיקר בדבר אפשרות חידוש ההקרבה ואפשרות הכניסה להר הבית בזמן הזה. פסיקות אלו מחייבות אפוא למצוא את מקומו המקורי של המקדש, כתנאי לבניינו.

ואנחנו תוהים, שמא מקומו של המקדש על הר המוריה יכול להשתנות במקרים מסויימים; ואם כן, האם חובה עלינו לגלות את מקומו המקורי, אם על ידי עדויות ארכיאולוגיות, אם על ידי נביא שיעיד על מקומו ההיסטורי - ואז לבנותו אך ורק שם, או שמא אפשר לבנותו במקום אחר על הר המוריה?

לנביא יש תפקיד מיוחד בבניין המקדש, וזאת בשונה מענייני הלכה אחרים, והאישור הסופי לבניית המקדש צריך להינתן, לדעת שו"ת בנין-ציון (סי' א), ע"י נביא, ובלעדיו אין לבנות מזבח ואין להקריב קרבנות. האם יתכן שיעמוד לישראל נביא שיצווה בשם ה' על בנין המקדש במקום אחר על הר המוריה? ואם יאמר זאת (לאחר שהואמן כנביא אמת, למשל על פי הכללים בהל' יסודי התורה פ"י), האם יש לשמוע לו?

א. גדרי הנביא וסמכויותיו

בענייני הלכה מוגבלת סמכותו של הנביא, וגם אם הואמן כנביא אמת, אין הוא רשאי לחדש דבר (תמורה טז, א), "להוסיף מצוה או לגרוע מצוה או לפרש במצוה מן המצות פירוש שלא שמענו ממשה" (רמב"ם, הל' יסודי התורה ט, א). הכרעה בענייני הלכה מסורה רק לחכמים, על פי שיקול דעתם האנושית, ו"לא בשמים היא"². וכך פסק הרמב"ם (הל' יסוה"ת ט, ב) באופן נחרץ, שהנביא "לא לעשות דת הוא בא, אלא לצוות

1. עיבוד מתוך מאמר נרחב יותר באותו נושא.

2. דברים ל"ב; ומכאן להכרעתם של חכמים במחלוקת על תנורו של עכנאי (ב"מ נט, ב). על מקרים שבהם ניתנה הכרעה מלמעלה - ע"י הקדמתו של הר"ר מרגליות לשו"ת מן השמים ודברי פרופ' א"א אורבך, מעולמם של חכמים, עמ' 21.

על דברי התורה ולהזהיר העם שלא יעברו עליה", ולכל היותר רשאי הוא לצוותו בדברי הרשות.

לעומת זאת, בענייני המקדש יכול נביא לפסוק ולחדש הלכה **אף לדעת הרמב"ם**. כשנוגע הדבר לביהמ"ק מוצאים אנו ברמב"ם (למשל, ה' בית הבחירה ב,ד) שהנבואה משמשת מקור לפסיקת הלכה. וכך נפסק גם בשו"ת בנין-ציון סי' א ובשו"ת ציץ-אליעזר ח"י סי' ב. וכבר הסתפק הר"ד מקארלין (בקונטרס דרישת ציון וירושלים), האם בנוגע לבנית המקדש נסמכים על כללי הפסיקה הרגילים (אחרי רבים להטות, הלכה כסתם משנה וכד') או שהכל תלוי ב"גזירת נביא".

וכבר תמה על כך החתם-סופר (שו"ת או"ח סי' רח ויו"ד סי' רלו), הכיצד נבנו שני בתי המקדש ע"פ הוראות של נביאים - הראשון: "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל" (דבה"א כח,ט) על פי דוד ושמואל הרואה בניית ברמה; והשני על ידי חגי זכריה ומלאכי - וגם על בניינו של השלישי יש הוראות מהנביא יחזקאל, והרי "אין הנביא רשאי לחדש, והיה להם לעשות כמדת חצר המשכן במדבר?"

תירוצו הוא, שדרשת חז"ל (שבועות טו,א) מהפסוק "ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו **וכן תעשו**" (שמות כה,ט), שהכוונה "לדורות" - קאי גם א"ככל אשר אני מראה אותך כן תעשו לדורות" - שלעולם אני מראה אתכם תבנית הבניין ההוא. וכיון שהקב"ה התנה בתחילה שיבנה כאשר אני מראה, אם כן אין כאן חידוש שחידש הנביא. ואולי גם בזה מיושב הא דעל פי נביא נבנה, כי בניין בית המקדש צריך להיות על פי נביא - "ככל אשר אני מראה".

כלומר, בניגוד לענייני הלכה אחרים, פעילותו המחדשת של הנביא בענייני בית המקדש, מוגדרת בתוך ציווי התורה. חיזוק לדבריו יש מדברי הרשב"ם (שמות כה,ט) ש"ככל שאני מראה אותך" רומז לא רק למה שראה משה, אלא גם למה שראה יחזקאל. לכן איפוא, הנבואה היא שקבעה את מקומו של הבית הראשון (כדרשת הספרי בדברים פיסקה סב), הנביא מנבא על צורתו של הבית, השונה ממה שהיה במשכן או בבתיים הראשונים, וגם כלי המקדש נבנים על פיו במידות שונות מהקודמים (ע"פ רד"ק מל"א ח,ו). סמכות זו שניתנה לנביא בעניין בית המקדש, איפשרה לו גם להציב תנאים הלכתיים שונים לבניינו, שהרי "רוב יושביה עליה" הוא תנאי לבניין המקדש (ספר החינוך מצ' צה), ואעפ"כ עולי בבל בנו אותו אף שרוב ישראל היו בגולה.³ על סמך דברים אלו של החת"ס קבע הרא"י וולדנברג (ציץ-אליעזר ח"י סי' ה) שחובה להיוועץ בנביא לפני בניית המקדש.

ועדיין סמכותו של הנביא מוגבלת גם בענייני המקדש, שכן בפרטים אחרים בבית המקדש (למשל, דיני המזבח) אין לשמוע לנביא, כעולה מתשובת בעל שרידי-אש ח"א סי' קע. וכך כתב הרא"י קוק (משפט-כהן סי' צב) על מגבלותיו של הנביא בענייני הלכה: כל אלה הדברים (=מגבלות הנביא בענייני הלכה כלליים) אינם נוגעים להסידורים השייכים לבניין בית המקדש... הרי שחידשה כאן תורה, שענייני המזבח מסורים הם לנבואה... שזהו כפי מה שאמרנו חידוש גדול, שבכל ענייני תורה... לשאול מן השמים הוא ודאי דבר נמנע... אבל בענייני מזבח, ונראה שהוא הדין כל ענייני תכנית המקדש ובניינו, הוא מסור לנביא גם לדרוש ממנו שיודיע מן השמים בנבואה, ואין זה נכנס כלל להכלל של "אלה המצוות" - "אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה", ולא בכלל של "לא בשמים היא".

3. מכאן הסיק הר"ד מקארלין בקונטרס דרישת ציון וירושלים, שבניין הבית השני היה על פי נביא.

דיוננו כאן הוא רק באשר להוראת הנביא באשר למקומו הקבוע של המקדש. אשר להוראת שעה, כבר ראינו אצל אליהו בהר הכרמל, שנביא רשאי להורות על בניית מזבח והקרבת קרבן שלא במקום המקדש (עי' רמב"ם, הל' יסודי התורה ט, ג). נבהיר עוד שהמקורות העומדים כנגד אפשרות העתקת המקדש למקום אחר על הר המוריה נוגעים רק למזבח העולה ולארון הברית, כיוון שרק מיקומם מוגדר ביחס להר המוריה, בניגוד לשאר הכלים וחלקי המקדש, שמקומם נקבע ביחס למקדש.

ב. קביעת מקומו של המקדש על פי מקום המזבח

1. למזבח מקום קבוע

מקום בית המקדש לא פורש בתורה, אלא נאמר "המקום אשר יבחר ה' אלוקיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם" (דברים יב, ה). לימים נקבע מקום המקדש בהר המוריה, וכדברי דוד, גם בעוד המשכן בגבעון: "זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעלה לישראל" (דהי"א כב, א), ושם בנה שלמה את בית המקדש - "בהר המוריה אשר נראה לדוד אביו אשר הכין במקום דויד בגורן ארץ היבוסים" (דהי"ב ג, א).

חז"ל פירשו שזהו אותו מקום שעליו אמר הקב"ה לאברהם: "לך לך אל ארץ המוריה, והעלהו שם לעולה על אחד ההרים אשר אומר אליך." לפי המדרש (פרקי דרבי אליעזר, מהדו' היגר פרק ל), המזבח שהקריב בו אברהם "היה המזבח שהקריבו קין והבל, והוא המזבח שהקריבו נח ובניו." ולפי מדרש אחר (בראשית רבה יד, ח), זהו המקום ממנו נברא אדם הראשון, אשר "ממקום כפרתו נברא".

נמצא שמקומו של המזבח מוגדר, ואין לכאורה דרך לבנותו שלא באותו מקום שבו נבנה בבית ראשון ובבית שני, וכאמור: גם קודם לכן. יתר על כן: אפילו פינתו של המזבח קבועה, שהרי לפי הגמרא בזבחים נג, ב-נד, א עמד המזבח ברובו על נחלת בנימין, ב"חלקו של טורף", ורק פינתו המזרחית-דרומית "לא היתה בחלקו של טורף", אלא בחלקו של שבט יהודה - "רצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסה בחלקו של בנימין".

מקומו המדויק של המזבח נתגלה בנבואה, ובעקבות כל הנ"ל פסק הרמב"ם (הל' בית הבחירה ב, א-ד): "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם... מדות המזבח מכוונות הרבה... ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה." לכאורה, מקומו של המזבח ביחס למקדש כולו אף הוא מוגדר ואינו ניתן לשינוי, ונמצא ששוב אין דרך, אף לא לנביא, להורות על מיקום שונה של המקדש, מזה שהיה בשני המקדשים הראשונים.

2. מקום המקדש לא נקבע ע"פ מקום המזבח

אולם בסוגיות שונות אנו מוצאים שלא המזבח הוא המכתיב את מקומו של המקדש, אלא להיפך: מקום המזבח נבחר לאחר בחירת מקום המקדש.

סוגיית הגמרא בזבחים נד, ב מספרת כיצד מצאו דוד ושמואל ביושבם בנות ברמה (שמו"א יט, יח-יט) היכן הוא מקומו של המקדש:

דרש רבא: מאי דכתיב "וילך דוד ושמואל וישבו בנויות ברמה" - וכי מה ענין ניות אצל רמה? אלא שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם. אמרי: כתיב "וקמת ועלית אל המקום" (דברים יז, ח) - מלמד שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל, וארץ ישראל גבוהה מכל ארצות. לא הווי ידעי דוכתייה היכא, אייתו ספר יהושע - בכולהו כתיב "וירד ועלה הגבול ותאר הגבול", בשבט בנימין "ועלה" כתיב (יהושע יח, יב) "וירד" לא כתיב. אמרי: שמע מינה הכא הוא מקומו. סבור למבנייה בעין עיטס דמדל, אמרי: ניתני ביה קליל, כדכתיב

"ובין כתפיו שכן" (דברים לג,ב). ואיבעית אימא: גמירי, דסנהדרין בחלקו דיהודה, ושכינה בחלקו דבנימין; ואי מדלינן ליה, מתפליג טובא - מוטב דניתתי ביה פורתא, כדכתיב: "ובין כתפיו שכן".

הכיצד לא נידונו כלל באותה ישיבה בניית ברמה המסורות בדבר מקום עקידתו של יצחק, מקום מזבחותיהם של קין והבל ומקום צבירת עפרו של אדם הראשון? אין זה אלא משום שמקומו של המזבח אינו מכתוב מהו מקומו של המקדש כולו.⁴

מסתבר, שאילו נקודת המוצא למקומו של המקדש היה מקומו של המזבח, לא היתה המשנה בכלים א,ט פוסחת על קביעת הקדושה של מקום המזבח ביחס למקומות אחרים במקדש. והנה, במנותה את דרגת הקדושות בהר הבית מהקל לחמור, מנו את עזרת ישראל, עזרת כהנים (אשר בה המזבח), "בין האולם ולמזבח", ההיכל וקודש הקדשים. הכיצד לא נקבעה קדושה מיוחדת למקום המזבח, ואפילו "בין האולם למזבח" קדוש יותר ממקום המזבח? על כורחך, שלמקום המזבח, על אף היותו קבוע מששת ימי בראשית, אין השלכה לגבי מקום המקדש כולו, ואין המסורות הקשורות בו מקבלות ביטוי הלכתי (שו"ת משפט-כהן ס"י צו).

3. מקום המזבח ומידותיו ניתנים לשינוי

לכאורה דברי הרמב"ם הנזכרים לעיל, ש"מדות המזבח מכוונות הרבה וצורתו ידועה איש מאיש, ומזבח שבנו בני הגולה כעין מזבח שעתיד להבנות עשוהו, ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה", עומדים בניגוד לקביעתנו זו, שאין השלכה ממקומו של מזבח למקדש כולו. אבל כבר עמדו אחרונים על כך שבהמשכו של אותו פרק, בהל' יז פסק הרמב"ם, שרק "ארבע קרנות של מזבח ויסודו ורבונו מעכבין... אבל מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אין מעכבין, והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברום שלש אמות כשיעור מקום המערכה של מזבח מדבר."⁵ כבר הצביע בעל שו"ת שרידי-אש (ח"א סי' קע) על כך ששלמה המלך שינה ממידות המזבח שבמשכן והגדילו בעשרים אמות, ועולי בבל שינו ממידותיו של המזבח שנבנה ע"י שלמה. ולפי הגמ' (זבחים סב,א ועיי"ש בתוס' ד"ה אף) אפשר להרחיב את צלע המזבח עד לששים אמה (כשבימי הבית השני היה גודלו רק 32 אמות), ואף להקטין את מידתו אפשר, כעולה מהסוגיה בזבחים נח,א. אין לנו אפוא אלא מה שסיכם הרא"י וולדנברג (ציץ-אליעזר ח"י"ב סי' מז): "פשוט להגמרא בתכלית הפשטות שאפשר לגרוע ממדת המזבח, ורק ריבועו מעכב; וזהו שפסק באמת הרמב"ם בעצמו בהלכה יז שם."

לפי סוגיית הגמרא, יש להקפיד על מקומו של המזבח ביחס לפתח ההיכל, אולם האפשרות לשנות את מידותיו מאפשרת למקומו במקומות שונים בתוך השטח הקבוע לו. וכיצד ייקבע מקומו באותו שטח? דבר זה ייקבע לאחר מיקומו של המקדש, ולפי זה מקום המזבח אינו מהווה נקודת ייחוס לקביעת מקומו של הבית, אלא להיפך: לאחר שנקבע מקומו של המקדש (על פי נביא, למשל), אזי ייקבע מקומו המדויק של המזבח ומידותיו בתוך השטח הנתון לו.

ועדיין יקשה עלינו מאותה סוגיה הקובעת שיש להעמיד את המזבח ב"חלקו של טורף"; ואם כן, אפילו זויתו של המזבח יש לה מקום מוגדר שאינו ניתן לשינוי כלל.

4. עיינו רש"י שם וספר כפתור-זפרח פרק ו.

5. ע"י מנחת-חינוך מצ' צה סוף אות א. הרא"י מלצר ביאר באבן-האזל, שבהל' ג מדובר על מדות המזבח לכתחילה, ובהל' יז על פסולו בדיעבד.

אבל סוגיה זו מתנהלת לפי אותו תנא הסובר שירושלים נתחלקה לשבטים. מולו עומד התנא (ביומא יב,א) שסובר שירושלים לא נחלקה לשבטים. לדעה זו, חובת "חלקו של טורף" אינה קיימת.⁶ כיון שלהלכה נפסק שירושלים לא נתחלקה לשבטים (רמב"ם הלי בית הבחירה ז,ד; טומאת צרעת יד,יא; ע"ז ד,ד), הרי שלהלכה אין כל צורך למלא את התנאי של "חלקו של טורף".⁷

אותם פוסקים שדנו במציאת מיקומו המקורי של המזבח על מנת לקבוע על פי זה האם ניתן לבנותו, עשו זאת לכאורה רק במצב של העדר נביא, שאז לא נותר לנו אלא להסתמך על מקומו המקורי. אבל עקרונית, אילו היה בא נביא, ניתן היה לשמוע להוראתו ולשנות את מקומו וגם את מידותיו של המזבח.

ג. קביעת מקומו של המקדש על פי מקום הארון

1. מקומה של אבן השתיה

ארון הברית עמד בקודש הקדשים על אבן השתיה, וכדברי התוספתא (יומא ב,ד): "אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה נקריית... שמתחלה היה עליה ארון נתון". לכאורה, מסורת זו מכתובה מקום קבוע לארון, שממנו אין לזוז. לא כל סלע ברחבי הר הבית יכול להיחשב כ"אבן השתיה", כיון שמדובר באבן מסויימת - אם זו שממנה נברא העולם (כדעת חכמים בבבלי יומא נד,ב ובירושלמי יומא פ"ה ה"ג), אם זו שעליה הניח יעקב אבינו את ראשו (כמובא בפרקי דרבי אליעזר פרק לה, במדרש שכל-טוב בראשית פרק ל ובפירוש הרמב"ן לבראשית כח,ז). מכאן גם היסוד לקביעה במדרש (תנחומא פר' קדושים סי' י) שאבן השתיה והארון שעליה נמצאים באמצעותו של העולם. והגם שאין אנו יכולים לקבוע היכן הוא האמצע בכדור הארץ, מכל מקום מצביע מדרש זה על היותה של אבן השתיה נמצאת במקום מסויים שאיננו ניתן לשינוי.

אולם דעה זו, שאבן השתיה קיימת שם מששת ימי בראשית, או לפחות מימות יעקב אבינו, לכאורה אינה דעת הכלל, שכן לשון המשנה (יומא ה,ב) היא: "משניטל הארון, אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת" - לא מימות עולם, ולא מימי האבות, אלא קצת לפני תחילת זמנו של בית ראשון.

על פי דעה זו מבואר מדוע לא הסיקו דוד ושמואל בניות ברמה ממקומה של אבן השתיה לגבי מקומו של המקדש (כפי ששאלנו לעיל, בפרק ב, לגבי מקומו של המזבח). "נביאים ראשונים" הם דוד ושמואל, כדברי רב הונא בסוטה מח,ב: "מאן נביאים הראשונים? - זה דוד ושמואל ושלמה." מעת שהם מצאו וקבעו מהו מקומו של המקדש, רק מאז נוצרה המסורת היכן היא אבן השתיה. אפשר שהם באותו מעמד קבעו מהי אבן השתיה; ואפשר שאז הם גילו את מקומה של האבן שממנה הושתת העולם או שאותה הניח יעקב, והכריעו שבמקום זה ייבנה המקדש. אבל לולא קביעתם זו, לא היתה אבן זו מקבלת משנה חשיבות.⁸

6. עיינו אנציקלופדיה-תלמודית כרך ג, בערך בית המקדש עמ' רכו טור 2.

7. ולכן התוסי' (יומא יב,א) נאלצו להסביר מדוע לא היה למזבח יסוד בקרן מזרחית-דרומית לפי השיטה (שנפסקה להלכה) שירושלים לא נתחלקה לשבטים. עיינו גם בדעתו המנוגדת של שו"ת מגיד-מראשית בחלק דרך-הקדש.

8. עיי' שו"ת חתם-סופר יו"ד סי' רלה, שמקום המקדש לא נתקדש מעת שנברא ממנו העולם או מעת שנעקד שם יצחק, וכך כתב: "מה שכתב הדרת גאונו שכבר נתקדש המקום על ידי אדם הראשון ונח - לא נמצא כן, אלא שבנו מזבח והקריבו שם; אבל שקדשו המקום לא שמענו רק באברהם אבינו ע"ה שאמר 'אשר יאמר לדורות הבאים בהר ה' יראה', וקרא המקום 'יראה'".

אם מקומה של אבן השתיה, וביחס לכך גם מקומו של המקדש נבחרו ונקבעו על ידי נביאים הראשונים, ומכח נבואתם קיבלה האבן את משמעותה, הרי שהפה שאסר הוא הפה שיכול גם להתיר, ונביאים הם שיכולים לקבוע מקום שונה לקודש הקדשים.

2. העמדת הארון על אבן השתיה

כאמור, הארון היה נתון על אבן השתיה. אולם כדי לקיים זאת יש שתי אפשרויות:

- א. חובה להניח את הארון על האבן (האבן היא מושא הציווי).
- ב. יש להעמיד את הארון במקום האבן (המקום הוא מושא הציווי, והאבן רק מציינת את המקום).

לפי א, אם ניתן להזיז את האבן ממקומה, עדיין אפשר לקיים את הציווי להעמיד את הארון על אבן זו גם במקום אחר על ההר.⁹ לפי ב, ייתכן שכל הר הבית ראוי להעמדת הארון. אבן השתיה היא סלע האם של ההר, והסלע הבולט על ראש ההר הוא רק בליטה חיצונית של האבן הזו, המשתרעת מתחת להר כולו.¹⁰ תפקידו של הנביא - כשמואל וכדוד בשעתם - להכריע מהו המקום המדויק על הר הבית שעליו יש להניח את הארון.

אמנם לא כך עולה מתפארת-ישראל למשנה ביומא, שפירש: "אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים... רוצה לומר בימיהם נתגלה האבן, ולא שהנביאים הניחוהו... משום שמשם נברא העולם, ודוחק לומר דרוצה לומר שממקומו נברא העולם." משמע שהאבן עצמה ולא מקומה היא מושא הציווי. אבל מדברי בעל ציץ-אליעזר (ח"י סי' ב) ניתן להבין שמקום האבן היא מהות העניין.

יתכן שתפקיד הנביא הוא להורות מה טיב החובה להעמיד את הארון על אבן השתיה, והאם ניתן לקבוע את הארון במקום שונה ממה שהיה בבתי המקדש הראשונים. אין זו ההכרעה היחידה שהוטלה על הנביא, שהרי נביאים הם שקבעו שניתן להקים את הבית השני, למרות שלא היה שם כבר ארון (כעולה מהמשנה ביומא דף נג, ב), ושהכהן הגדול יכול למלא את תפקידו ביום הכיפורים גם כשאין שם ארון, כפי שאומרת המשנה (שם) לגבי הנחת המחתה "בין בדי הארון". נראה שהכרעה זו של הנביאים דאז גורלית פי כמה מאם יכריעו לגבי מקום שונה לארון בבית השלישי, שכן כל עיקרו של המשכן הוא "מקום מנוחת השכינה שהוא הארון" (רמב"ן שמות כה, ב), וכיצד יתכן אפוא מקדש ללא ארון?! אמנם החתם-סופר (שו"ת יו"ד סי' רלו) ביאר ש"כשאין נביא כמשה רבינו ע"ה הראוי להוועד עמו מבין שני הכרובים, אין הארון מעכב"; אך גם זוהי הכרעה, שאם לה היה סמכות לנביא, קל וחומר שיהיה בכוחו להורות שמצות הארון מתקיימת גם אם לא יעמוד במקומו המקורי.

ד. שינויים במבנה המקדש

1. נעשו שינויים

מהפסוק "הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית" (דהי"א כח, יט) למדו חז"ל שתכנית המקדש (הנקראת במדרש אגדת בראשית לח, א) "מגילת בניין בית

9. האפשרות שהאבן לא צריכה להיות קבועה במקומה מצדדת אולי בדעה שאבן השתיה נקבעה במקום זה ע"י יעקב. הדעה האחרת, שממנה הושתת העולם, תומכת אולי באפשרות השניה, שהאבן נמצאת שם מששת ימי בראשית, ואין דרך להזיזה משם.

10. לפי זה ניתן להבין את פירוש הרמב"ם למשנה יומא ה, ב, על סמך המשנה באבות א, ב, שאבן השתיה נקראת כך ע"ש עבודת הקרבנות שהיא יסוד העולם. והרי הקרבנות לא הוקרבו על אבן השתיה? אבל אם אבן השתיה היא הסלע שבמעמקי ההר כולו, והארון הונח על בליטה אחת ממנו, הרי שהקרבנות הוקרבו אף הם על אבן השתיה.

המקדש"י) אוסרת על כל שינוי במבנה המקדש. ואפילו בזיקת מלח על כבש המזבח כדי שלא יחליקו הכהנים בעלותם בו עשויה היתה להיות אסורה בשל כך (עירובין קד, א). גם פתיחת פתח קטן בחומת העזרה כדי לאפשר את טהרתו של המצורע נאסרה בשל כך (זבחים לג, א). האיסור לשנות מתכנית המקדש נידונה גם באשר למצוות כיסוי הדם במקדש (חולין פג, ב) ובסוגיית אמה טרקסין (בבא בתרא ג, ב). לכאורה, מטעם אותו פסוק ייאסר כל שינוי במקדש, גם אם יבוא מפיו של נביא.

- אולם בכמה סוגיות נמצא שלמרות פסוק זה נעשו שינויים במבנה המקדש, למשל:
- א. הקמת הגזוזטרה בעזרת נשים לשמחת בית השואבה (סוכה נא, א) הותרה רק משום הצורך בתיקון גדול שנועד לענייני צניעות - הפרדת נשים וגברים, דבר שנדרש מפסוק אחר.
 - ב. הגדלת המזבח בידי עולי בבל מפני שהמזבח המקורי היה קטן מלהכיל את כמות הקרבנות שהוקרבה עליו (זבחים סא, ב). אף זאת בגלל שאנשי כנסת הגדולה דרשו זאת מפסוק.¹¹ באותה סוגיה נתבאר שחוררו אז נקבים ("שיתין") במזבח לצורך ניסוך היין, ואף זאת בשל דרשה מפסוק.
 - ג. הגבהת המקדש בבית שני (ב"ב ג, א) נעשתה לפי דברי התוס' ישנים (יומא נא, ב) על פי נביא.¹²

במה נשתנה דין בזיקת המלח על המזבח, האסור מחמת "הכל בכתב" מדין הגזוזטרה, מידות המזבח ומידות הבית? אפשר שהוראת הנביא היא המאפשרת שינוי מהתוכנית המקורית, ואפשר שלימוד מפסוקים עשוי לשנות אותה, וכמו שמובא בירושלמי מגילה פי"א ה"א: "מגילה שמסר שמואל לדוד ניתנה להידרש. מאי טעמא? 'הכל בכתב' - זו המסורת, 'מיד ה' - זו רוח הקודש, 'עלי השכיל' - מיכן שניתנה להידרש."

2. אסור לשנות מהוראת הנביא

לכאורה, באשר לשינוי מיקומו של המקדש על הר הבית קבועה ועומדת היא ההוראה שבמגילת בית המקדש, אלא אם כן יקום נביא שיאמר בשם ה' שיש לשנות את המיקום מהמיקום המקורי.

נראה שאיסור "הכל בכתב" אינו נוגע לשינוי מהמבנה המקורי בימי שלמה, אם הוא נעשה בעקבות הוראותיו של נביא. מבנה הבית הראשון נמסר לדוד ולשלמה בנו בנבואה, ומעת שניתנה תכנית זו, חל עליה איסור "הכל בכתב". משנתנו הנביאים האחרונים תכנית חדשה שעל פיה נבנה הבית השני - כל שינוי מתוכנית זו חל עליו איסור. ההוראה הנלמדת מהפסוק היא, שאסור לשנות מהמבנה הניתן בנבואה, וכל בית ונביאיו! כאשר הוראתו של הנביא אינה ברורה דיה, ניתן לפרשה ע"פ הנדרש מפסוקים.

ניתן לדייק דבר זה ממה שכתבו בעלי התוספות (זבחים סב, א ד"ה אחד). שאלתם היא: מדוע הוצרך נביא שיעיד על מידות המזבח, והלא ישנו פסוק מפורש בספר יחזקאל המורה על מידות אלו בדיוק? ותשובתם: "אי לאו עדות היינו מפרשים עם מקום קרנות, שלא לשנות ממזבח שלמה." כלומר, בהעדר נביא, פסוק שאפשר לדרשו בשתי צורות, יידרש בצורה המצמצמת ביותר, כדי שלא לעבור על איסור "הכל בכתב".

11. רש"י בזבחים פירש שמגילת המקדש מאפשרת בניית מזבח של ששים אמה, אף ששלמה המלך "לא הבין לדרשו" כך בזמנו.

12. אבל המב"ט בקרית-ספר הל' בית הבחירה פ"ד ביאר שהציווי "וכן תעשו - לדורות" נוגע למידות האורך והרוחב של הבית, ולא לגובהו.

בכך מבואר מדוע פירט הרמב"ם את מידותיו של הבית השני, ואף כתב ש"מדות המזבח מכוונות הרבה" - למרות שהוא עצמו פסק (הל' בית הבחירה א, ד), שבנין העתיד להבנות כתוב ביחזקאל ושונה במבנהו מבית שני: נראה שתיאורי הבית השני ברמב"ם נועדו למקרה שהבית השלישי לא ייבנה ע"פ נביא, שאז יש לשמר את צורת הבית הקודם, מכוח איסור "הכל בכתב", כיון שלא ניתנה שום הוראה על שינוי מצורה זו.

דבר זה מבאר גם את דיוניהם של הפוסקים בדורות האחרונים באשר למקומו המדויק של המזבח ושל המקדש, למרות שבוודאי כל אחד מהם ידע שאם יבוא נביא ויחדש דבר בבנין הבית, שוב יחול על הוראתו האיסור "הכל בכתב", ואסור יהיה לשנותו מהוראתו כמלוא הנימה.¹³

3. שינויים בבית העתידי

שינויים מרחיקי לכת בבנינו של הבית העתידי כבר נמנו בנבואותיו של יחזקאל, כגון: שטח הר הבית יוגדל פי 36 (יחזקאל מב, טז-כ); החצר החיצונית במקדש תקיף את החצר הפנימית ואת הבית מכל הצדדים, בעוד שבבית השני העזרה החיצונית (עזרת הנשים) היתה רק מהצד המזרחי של העזרה הפנימית (עזרת הכהנים); צורת כלי המקדש תשתנה (יחזקאל מא, כב) ועוד.¹⁴ כל זאת בצד שינויים שיעשו בטופוגרפיה של הר הבית, ומן הסתם לא בידי אדם, כגון: מעין שיצא מתחת למפתן הבית (יחזקאל מז, א-יב); והוספה מרובה על שטחו (כדברי ריש לקיש ור' יהושע דסכני, ב"ב עה, ב). אף עולי בבל, בבואם לבנות את הבית השני, כבר ידעו "שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קידוש אחר עולמי בכבוד ה' לעולם" (לשון הראב"ד בהשגותיו על הל' בית הבחירה ו, יד).

מסתבר שעל שינויים אלו לא יחול איסור "הכל בכתב", כיון ששורשם בדברי הנביא. ודבר זה פותח פתח לומר, שעתידים להיות שינויים - על פי נביא, כמובן - לא רק באשר לצורת המקדש, אלא אף באשר למיקומו על גבי הר הבית.

סמכותו הנרחבת של הנביא בבנין הבית יחד עם השינויים הגדולים הצפויים בו, מתרצים קושיה חמורה על הרש"ש בחידושי לבבא בתרא קכב. בספר יחזקאל (מח, א-כט) מתוארת חלוקת הארץ, אך תיאור זה יוצר בעיה פרשנית בענין מיקום ירושלים ביחס למקדש: לפי פשט הפסוקים המרחק בין גבול המקדש לבין העיר הוא כחמישה עשר אלף קנים (כ- 40 ק"מ!); והרי המקדש ייבנה על הר המוריה, וירושלים תבנה מסביבו!¹⁵ על כך כתב הרש"ש, "דלפי המבואר שם [ביחזקאל] יהיה המקדש רחוק מהעיר מ"ה מיל לצד צפון... ואולי לזה כיוונו ישעיה ומיכה באמרם: 'באחרית הימים נכון יהיה הר הבית ה' בראש ההרים וגו'" - דרוצה לומר **שהיה אז על הר אחר אשר הוא ראש ההרים בגובה**, דלא כפירוש המפרשים. העתקת המקדש למקום אחר לחלוטין מאשר הר המוריה אינה נראית מופרכת לרש"ש.

ה"ר עובדיה יוסף (יביע-אומר ח"ה יו"ד סי' כו, ד) תמה על הרש"ש, מדברי הראשונים שקדושת ירושלים והמקדש לא זה ממקומה.¹⁶ אולם דברי הרש"ש הם הם הדברים הנ"ל: קדושת הר המוריה באה משום שבהעדר נביא שם ייבנה המקדש על מקומם של שני הבתים הקודמים; ומכל מקום נביא עשוי להורות על הקמתו במקום שונה.

13. שו"ת שרידי-אש ח"א סי' קע.

14. על שינויים אלו ואחרים במקדש יחזקאל, ראה מאמרה של עטרה גור, תחומין ט עמ' 486 ואילך.

15. [אבל עיי' מאמרו של פרופ' אי"י גרינפלד, תחומין יא עמ' 452 - 457. הערת מערכת]

16. אם כי בשו"ת ישכיל-עבדי (ח"ב קוני"א סי' יא) סמך על דבריו של הרש"ש.

ה. סמכות החכמים בצד סמכותו של הנביא

אולם אפשר שלא רק נביא רשאי לחדש דברים באשר לבית המקדש, ובכלל זה באשר למקומו; ייתכן שהדבר נתון גם לכוחם של חכמים. הרי כבר ראינו לעיל שכמה מהשינויים שנעשו בבית שני (כגון הגזוזטרה ומידות המזבח) באו בעקבות דרישתם של פסוקים. הדרשה מהפסוקים היא בסמכותם של חכמים, ודבר זה ייתכן גם בבנינו של הבית העתידי. כתב זאת בעל תוספות יום טוב בהקדמתו למסכת מידות, וזו לשונו:

והיכא דאגן ניקום ונשכח קרא ונדרוש, נבנהו כמו כן. והרי רש"י בפ"ו דזבחים דף סב, בההיא דמזבחה, מפרש: "קרא אשכח ודרוש - ושלמה לא הבין לדרשו, והם דרשוהו"... וכן אנחנו, כשנזכה לבנות בניין העתידי, יגלה הקב"ה עינינו, ומלאה הארץ דעה את ה' ולהבין הסתום בדברי יחזקאל ונבנהו.

גם אם בימינו סמכותם של חכמים לדרוש פסוקים כמשה מפי הגבורה מצומצמת ביותר, הרי לעתיד לבוא קיימת האפשרות שהקב"ה יגלה עיניהם של חכמים לחזור ולעשות זאת.

ו. סיכום

כבר כתב הרמב"ם (הל' מלכים יב, ב) על כל שעתיד לקרות באחרית הימים: "וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו". וגם כשיהיו, יש לשער שלא נדע מדוע יהיו כך ולא אחרת. בכלל זה אין איש עמנו יודע למה תיתכן האפשרות שנביא יורה על מיקום שונה למקדש. יכול אדם להעלות על דעתו, שהוראה כזו באה לפשר ולגשר בין הדעות השונות הקיימות באשר למיקומו המקורי של המקדש - אלו ואלו דברי אלקים חיים, אך מה שעתיד להיות אף הוא יבוא מתוך דברי אלקים חיים (נבואה).¹⁷ ואולי נסיבות פוליטיות הן שתבאנה לכך. ובאשר לכך יורשה לי להעיר:

הסכסוך הראשון בין בני אדם היה, לפי המדרש (בי"ר כב, ז), על מקומו של בית המקדש. לרציחתו של הבל בידי קין קדם הויכוח: "זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, וזה אומר בתחומי בית המקדש נבנה". עימות זה מנוגד לחלוטין לחזונו של המקדש המיועד להיות "בית תפילה לכל העמים" (ישעיה נז, ז) ומקור השראה לשלום עולמי, כדברי הנביא (חגי ב, ט): "ובמקום הזה אתן שלום".

איננו יודעים, וגם איננו מסוגלים לדעת, כיצד ידורו בכפיפה אחת על הר הבית, מקדש לאלוקי ישראל וגם "כיפת הסלע",¹⁸ בין לשעה, לדור או לדורות. אחד מהישגיה של היהדות היא הולדתה של דת האיסלאם שהיא מושתתת על אמונה באל אחד. אין זה הכרח שתנאי לבנייתה של ירושלים הוא חורבנם של סמלי האיסלאם.¹⁹ ואולי משום כך ולשם כך יורה נביא אמת על שינוי במקומו של בית המקדש; אפשר שבכך יתקיימו דברי הנביא, שאל סופם רמזנו לעיל: "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון... ובמקום הזה אתן שלום, נאום ה' צבאות".

17. ישנן ארבע שיטות מרכזיות לגבי מיקום הבית - את סיכומן ראה במאמרו של טוביה שגיב, "המקדש נתון בדרום", תחומין יד עמ' 438.

18. ונעיר, שהאיסלאם אינו נתפס כעבודה זרה, וכפי שכתב הרמב"ם (שו"ת סי' תמח), ש"הם מייחדים לאל יתעלה יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי"; ומסגד אינו נחשב כמבנה של עבודה זרה, ואף מותר ללמוד תורה ולהתפלל שם - עיי' שו"ת עין-יצחק ח"א סי' יא; יביע-אומר ח"ז יו"ד סי' יב, ד. ובאשר לכיפת הסלע עצמה - עיי' מאמרו של הרב יוסף אלבוט, תחומין ה עמ' 456 - 457, שחכמי ישראל לא נמנעו אף מלכנותה מקדש.

19. להבדיל ממה שמצוי במדרש (ילקו"ש יחזקאל רמז שסה) על התלות שבין בניין ירושלים וחורבנה של קיסרין, על סמך דברי הנביא (יחזקאל כו, ב) "אמלאה החרבה" - "אם מלאה זו, חרבה זו".